

V. 1519.

~~1769~~
~~EC 827~~

ARANY JÁNOS BALLADÁI ÉS AZ ELMEKÓRTAN.

IRTA ÉS FELOLVASTA A VÖRÖS-
MARTY-KÖR 1903 MÁRCIUS 1-ÉN
TARTOTT FELOLVASÓ ESTÉLYÉN

DR. LAUSCHMANN GYULA.
A SZENT-GYÖRGY KÖZKÓRHÁZ OSZTÁLYOS FŐORVOSA.

NYOMATOTT
CSITÁRI KÖ- ÉS KÖNYVNYOMDÁBAN,
SZÉKESFEHÉRVÁROTT.

Bb 2518
MEGYEI KÖNYVTÁR
Székesfehérvár
Lsz.: 165784

R 80

Igen tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Mindenesetre vakmerőség, hogy rövid időközben másodszor is meggyötörni szándékozom türelmes figyelmüket, de ennek dacára örömmel engedtem a Vörösmarty-kör kitüntető felszólításának, a mely ez asztalhoz ültetett.

Magam is ki akarom venni részemet abból a szellemi munkából, melyre a Vörösmarty-kör a ciklikus felolvasások által vállalkozott, mert a Szabad liceumnak nagyon üdvös, de a mi városunkban nagyon sokáig nélkülözött eszméjét látom megvalósulva. A tudomány minden ága oly óriási haladást ért el igen tisztelt Hölgyeim és Uraim, hogy annak áttanulmányozására ez a rövid élet nem elég, hiszen a szakember is alig képes követni a saját körébe vágó kérdések rohamos fejlődését, fokunkint való átalakulását. Nem csoda azután, hogy egyes tudományszakok tételei, a melyek hivatásunktól távolabb esnek, teljesen ismeretlenül maradnak előttünk, — kárára az emberi szellem fejlődésének, kárára önmagunknak. A Szabad liceum társadalmi uton, a különböző szakokból vett felolvasásokkal, egyes, közérdekű kérdéseknek minden irányban való fejtegetésével kíván az általános művelődés előmozdítására hatni, — oly szép, oly magasztos cél ez, a mely a tudomány minden barátját elismerésre készíti. És az a kör, a melynek kebeléből indult ki a multban e város minden kulturális, minden társadalmi mozgalma, — az a kör, a mely régi nagyságának, letűnt fényének hervadozó emlékei között is a Szabad liceum szolgálatába állott, — ez a kör, a Vörösmarty-kör megérdemli a köszönet, az elismerés szerény szavát mindnyájunk részéről.

Felolvasásom tárgyát a lelki élet, és az elmekórtan köréből választottam. A lelki világ egy két jelenségét, az elmekórtannak néhány, közérdekű tételét kívánom fejtegetni, keret gyanánt pedig a magyar balladaköltészet fejedelmének, Arany Jánosnak balladáit szolgálnak.

Egyik nagy aesthetikusunk mondotta azt a találó meghatározást, hogy a ballada tragédia, dalban elbeszélve. Ez a tragikum, a mely lélektani alapon nyugszik, nagyon is bevág az orvostudomány körébe, és ép ezért a nem szakemberekből álló közönség jobban megértheti, figyelmével jobban követni képes az elmekórtan egyes tételeit, ha azokat a költészet varázsa üdőbb, megkapóbb vonásokkal állítja elénk.

Orvostanilag tekintve Arany balladáit, azokban nemcsak a lelki élet két tünetét, az érzéksalódásokat és káprázatok tanulmányozhatjuk, hanem kóros megnyilatkozással a cselekvésre való döntő befolyásuk is érzékitve van, még pedig úgy, a mint azt a való élet mutatja. Sőt a tébolyodottságnak is praegnans képét rajzolja a költő néhány balladában, s alakjai közül egy, Ágnes asszony, hajszálig megegyez az elmeosztályok betegjeivel. Bemutat végül egy olyan kóralakot is, mely a középkorban járvány gyanánt lépett föl, ma pedig módosulva, főleg a hysteriának tünete. Nagyjában véve ezekben jellemezhetjük Arany balladáinak bennünket érdeklő sajátságait, a részletes tárgyalás előtt szükséges azonban, hogy a már említett hallucinációk és illúziók lényegéről tiszta képet alkossunk magunknak.

Tudjuk, hogy minden ismeretünk és tudásunk az érzékszervek által kiváltott ingerületnek az agykéregben való feldolgozásán alapszik. Ezen érzéki észrevétel lefolyásában azután mindegyik érzékszervünkre nézve három állomást tételvezhetünk fel, még pedig az első az érzékszerv peripherikus végződése, a második az illető ideg agybeli központja és a harmadik az agykéreg. Ezen pálya együttesen projekciós mechanizmus nevet visel, míg a szellemi élet másik nyilvánulása az érzéki behatásokat rögzítő idegsejtek egymás közti kap-

csolódásán, az associációs pályán pereg le. A projekciós pálya három állomása normális viszonyok között az első állomás ingerületét a második állomás közvetítésével a harmadik állomáshoz vezeti, de megtörténhetik, hogy az első állomáson nincsen tényleges ingerület, és a harmadik állomás mégis képpel reagál, vagy pedig éri ugyan ingerület az első állomást, de a harmadik nem a megfelelő képzetet váltja ki. Ezen vázlatosan feltüntetett két lehetőség adja azután az érzéksalódások és a káprázatok, a hallucinációk és az illúziók megértéséhez a magyarázatot. Az elsőnél minden külső inger nélkül keletkeznek érzéki észrevések, a melyeknek ép az inger hiánya miatt külső tárgy nem szolgál alapul, míg a másodiknál a tényleg létező külső inger nem a megfelelő képzetet váltja ki, miáltal az öntudat az eredésre nézve tévedésbe jut. Két példával talán legjobban megértjük a kettő között levő különbséget. A ki beszédet hall, vagy alakokat lát, midőn tényleg mi sem történik körülötte, az hallucinál, a ki ellenben a száritás végett kiakasztott lepedőt kísértetnek nézi, az az illúziók behatása alatt van. Mondhatjuk tehát, hogy a hallucinans valónak fogja fel a valótlan, míg az illuzionista helytelenül fogja fel a valót.

Ne gondoljuk azonban, hogy az érzéksalódások és a káprázatok a fantázia szüleményei, hiszen ez esetben mindenkor előidézhethők volnának azok. Egyedül az érző központok fokozottabb ingerlékenységében kell keresnünk a kiinduló pontot az illúziók és a hallucinációk létrejövésére. Ezen felfogás helyességét azon körülmény bizonyítja, hogy az érzéksalódások olyan elmebántalmaknál gyakoriak, melyeknél a fokozott ingerlékenység a psychikus működésre is kiterjed, — továbbá lázas deliriumoknál, és olyan idegbajoknál, melyeket éppen a fokozottabb ingerlékenység jellemez, nemkülönben olyan mérgezéseknél, melyek az ingerlékenységet mesterségesen növelik. Az álmatlanság, előrement súlyos betegségek és kimerülési állapotok mellett szintén abban találhatjuk az érzéksalódások okát, hogy ilyen

esetekben az egész idegrendszer ingerlékenysége fokozva van.

Az illúziók fejtegetését egyelőre mellőzöm, majd akkor lesz szó rólok, ha Arany egyik balladáját tárgyalom. Az érzéksalódások egyéb sajátságaira sem terjeszkedem ki, mert ezeket a balladák körébe fogom beszőni. Egyedül azt említem meg, hogy az érzéksalódások nagyon mélyen belenyulnak az emberiség történetébe, és nem egyszer világgraszoló eseményeknek voltak létrehozói, sok esetben pedig igazán sajnálatra méltó tévedésekre adtak okot.

X Az érzéksalódásokra nagyon jellemző példát szolgáltatnak Arany balladái közül a Walesi bárdok. Edwárd király, miután Angliát meghódította, megtekinti a tartományt, és Montgomeryben lakomát tart. Dicsőíttetni akarván magát, lantosokat hivat a kastélyba, de ezek sorban megátkozzák őt zsarnokságáért. Ekkor felbőszül a király,

s parancsot ad,
rettenetést,
Máglyára, ki ellenszegül,
Minden velsz énekest.

Londoni palotájában azután a kivégzett ötszáz énekes dalát hallja szüntelen. Itt vág be a ballada a lélektan és az orvostudomány körébe, mert a költemény négy utolsó versszakában a hallási érzéksalódások, noha

Áll néma csend, légy szárnya bent
Se künn nem hallatik,

hatalmas erővel vannak érzékitve.

A király felkiált:

Ha! Ha! mi zúg? mi éji dal
London utcáin ez?
Felkóttetem a lordmajort,
Ha boszant bármi nesz.

Kétségbe esésében harsogó zenét parancsol, hogy

a hanghallások kinzó gyötrelmeitől szabaduljon, de célját el nem éri, és fájdalmasan felkiált:

Fülembe zúgja átkait
A velszi lakoma.

A költő pedig még jobban akarván jellemezni az érzéksalódások állandóságát, ezt a nagyon találó megjegyzést teszi,

De túl zenén, túl sip-dobon,
Riadó kürtön át,
Ötszáz énekli hangosan
A vértanuk dalát.

A Walesi bárdok ezek szerint a tiszta hallási hallucinációkat tüntetik fel, és a hős tragikuma ezekben nyilvánul

A látási és hallási érzéksalódások együttes feldolgozással viszont az Éjféli párbajban érvényesülnek. Bende lovag párbajban orozva ölte le ellenfelét, hogy ennek menyasszonya övé lehessen. Az esküvő megtörténik, és Bende mohó vággyal, édes reménynyel közelít nejéhez, de érzéksalódásában

Lovag áll ágyok előtt,
Talpig acél, ismeri őt,
Sápadt arcra kék lángot vet
A felütött rostély.

Bende megrémülve hallja a szót:

Jöttem, veled újra vinni Bende,
Én valék a győztes, nem te,
Kezdjük elől, csunya volt a játék.

Következő napon, bár

mint a halál, józan
Lovag ott áll szembe, az ajtóban,

és felhangzik a rémületes szózat:

Szeretőm elcsábítója!
Gyere, víjjunk, üt az óra,

Mig le nem győzsz, tiltva neked
Mellette pihenni.

A harmadik est látási és hallási érzéksalódása
fokozottabb mérvben jelentkezik, és a szellem így szól:

Bende lovag! ez az utolsó nap,
Lakodalmad félbeszakad holnap.
Vini ma még! Ölj meg igazában,
Mert ha nem ölsz, én megöllek,
Lelkedet ám, — én, mint lélek.

Nagyon jellemző, hogy a kettős érzéksalódásban
a hallás szervére fekteti Arany a fősulyt, és míg a
látási hallucináció mindhárom alkalommal ugyanaz,
addig a hallási érzéksalódás, miként az elmeorvos
előtt tudva van, mindig fokozottabb mértékben lép föl.
Első nap csak párbajra hívja Bendét a hallucinált alak,
de megjegyzi, hogy

e leányért
Sok viadal vár még.

Második alkalommal már fenyegeti őt, harmadik
nap pedig nyíltan kimondja, hogy esküvőjének ez az
utolsó estéje, és mintegy előre sejteti velünk a költő
Bende sorsát, a tébolyt, melyet a mai elmeorvosi
kezeléssel homlokegyenest ellenkező módon, merész
fantáziával így ír le a költemény utolsó szakában:

Földalatti kamarába láncon
Bende üvölt, viaskodik, táncol.

Rendkívül érdekes e ballada azért is, mert a hal-
lucinációk behatása alatt kiváltott cselekvést a való
életnek megfelelőleg érzékíti. Az érzéksalódások rend-
szerint irányt szabnak a cselekvés ösztönszerű nyilván-
ulásnak, föltétlenül uralják azt, és a maguk szolgálá-
tába terelik. Lehet a cselekvés ezen alapon önmagában
kárt tevő, a képzelt ellenféltől való szabadulási vágy
miatt menekülő, de gyilkosság, rombolás és a legerő-
sebb dühöngés alakjában is jelentkezhetik. A hallucináns

cselekvése kiszámíthatatlan, és mert nincsen ideje a ro-
hamosan fellépő érzéksalódások tévedéseit korrigálni,
az ily egyén legtöbbször harcra, küzdelemre kél üldö-
zőjével, és elementáris erővel, brutális módon akarja
kicsikarni vélt igazát.

Bende vitézben a cselekvés a hallucinációk harma-
dik napján egész motorikus izgalomban tör ki, melyet
Arany ezen találó szavakkal jellemez:

Bende vitéz, szemei szikrázva,
Rohan ismét a fegyveres házba;
Rettenetes, a mit lát az őrség,
Urok örvöng, kivont karddal
Levegőbe szúr és vagdal,
Közölök is hármat leölt,
Mig lebirák, győzők.

Ennél több költészettel talán csak Vörösmarty írta
le Csák dühöngését.

Abban sem tévedett Arany, hogy a ballada hősé-
nek tébolyodottság lesz sorsa. Az érzéksalódások tudva-
levőleg nemcsak tünetei egyes elmebántalmaknak, hanem
belőlük elsődleges téboly is fejlődhetik, ha az érzéksa-
lódásokat a tiszta öntudat legyőzni nem képes. Ekkor
azután maradótéveszméknek képezik alapját, melyekhez
másodlagos hangulatváltozások, nemkülönben a halluci-
nációk tartalmának megfelelő cselekvés járul, és készen
van a téboly, a paranoiának kórképe. Bende tébo-
lyodottságában az érzéksalódások szülik azt a téveszmét,
hogy neki ellenfelével kell küzdenie szüntelen. A költő
nem követi a további lefolyást, a tragoedia bevégez-
dött, és csak sejteti velünk azt, a mi hősére a jövőben
várakozik.

Arany balladái között az ép viszonyoknál fellépő
érzéksalódásokra is találhatunk példát. Ne gondoljuk,
hogy minden hallucináns elmebeteg, ellenkezőleg, telje-
sen ép szellemi működés mellett is igen gyakori jelen-
ség az érzéksalódás, csak hogy első esetben nem képes
az illető a hallucinációk alaptalanságát belátni, és így
azoknak hatalma alatt áll, az utóbbi esetben viszont a

tiszta öntudat szolgáltatja a korrigálást, és a többi érzékszervek meg nem hamisított működése annak felismerésére vezeti az egyént, hogy az egész csak egy lenge kép volt, semmi más.

Tudjuk azt is, hogy a kinek gondolata érzése és vágya folyton egy irányban működik, annak látomása lesz, és a mindig egy tárgyra irányuló képzet alakot ölt, melyet azután a fantázia még jobban kiszínez. Olyan állapot ez, mint az alvó ember álmképe, midőn a szerelmes éber állapotban szívének minden dobbanásával, lelkének minden vágyával szerelmének tárgyára gondol, és az álm boldogító körében tényleg fölleli azt, mit a való élet meg nem adott neki. Az árva és elhagyott gyermek előtt tényleg igen könnyen megjelenik a szerető szülő, kikel sirjából, hogy gyermekeinek védelmére siessen. Ezt a motívumot a magyar költészet több ízben fel is használta, de a sok jeles alkotás közül csak Szász Béla Mostoha gyermekét és Gyulai Pál Éji látogatását említem.

Arany Jánosnál ezen élettani hallucinációkat az Árva fiuban találhatjuk föl, és az előidéző okok az elhagyatottság keserű tudata, a gyermeki szív tépő bánata és a szeretet hiánya mellett a természeti tényezőkben vannak feltüntetve, a melyek tapasztalás szerint lényegesen közrejátszanak megjelenésükben. A balladában a hideg az éhség és a sötétség izgatják a gyermek képzelődését, és ezek behatása alatt ép úgy, mint az elmeorvos tanítja, a hallucináció kezdetben csak homályos, önálló alakokkal nem bír, talán mozgó, ködös árny, a mely ellen még küzd a tiszta öntudat. A költő ezen szavakat adja a gyermek ajkára:

Anyám! Anyám! Nem tudom én
Mit látok,
Mit látok,
Félek nagyon, ne oltsd el a
Világot!

Igen jellemző, hogy az érzéksalódások bevezetése-

kor a sötétségből indul ki Arany. Elmeosztályokon is állandó szabály az, hogy az ily hallucináló beteg éjjelnappal világos szobában tartózkodjék, mert a fény gátolja, a sötétség ellenben elősegíti az érzéksalódások fellépését.

A hallucináció ezután újabb erővel lép föl a való életben és a balladában egyaránt. Ezen ismétlődő érzéksalódás impulzusát nem képes már a tiszta és zavartalan öntudat korrigálni, testet, alakot ölt az, és a gyermek felismervén atyjának hallucinált képét. rémülve kiált föl:

Anyám! Anyám! Az Isten szent
Nevére,
Nevére,
Amott jön az édes apám
Fehérbe.

Nagyon érdekes ezen balladának még egy jelessége, mely az érzéksalódások átszarmazására vonatkozik. Tudjuk, hogy a középkor mysticizmusában, de napjainkban is elég gyakori jelenség vallásos tébolyban szenvedő egyéneknél az égi lényeknek megjelenése, a mely nemcsak egyes ember hallucinációjában tűnik föl, hanem a környezetre, nem ritkán az emberek százaira is átragad, és valamennyien azt látják, azt hallják, a mi az első érzéksalódás képe volt. Az árva fiu anyja tényleg szintén ugyanazt látja és hallja a balladában, mit a gyermek, és ezen jelenség alkalmi okául mindenesetre a lelkiismeret furdalásait, a megtagadott anyai és hitvesi szeretet gyötrődését kell feltételeznünk, a mely tényezők az érzéksalódások létrejöttére igen kedvező talajt szolgáltatnak.

Abban azonban tévedett orvosi szempontból Arany, hogy az ily átöröklött, vagy mondjuk, suggerált érzéksalódások folytán hirtelen elmezavar lép föl, és az anya

elszalad egy ingben,
Ismeri őt a faluba minden,
Körül-körül csatangol a
Temetőn.

Ilyen gyors fellépés csakis a költői fantázia szüleménye, és a hatás fokozása céljából szerepel. Másrészt azonban nem tagadható, hogy családi terheltség, vagy öröklés esetén az ily váratlanul fellépő hallucináció, vagy bármely erős kedélyrázkodás alkalmi ok gyanánt szerepel, mely a régóta praeparált talajon az elmebetegség föllépésére az utolsó akkordot szolgáltatja. Ezen szempontok figyelembe vételével, habár a ballada a terheltségről mit sem szól, mégis közelebb hozhatjuk a hős tragikumát az elmegyógyászat tanításához. Az anya állandó rettegését, a folyton gyötrő félelmet, talán bűnének megbánását kell feltételeznünk az érzéksalódás és a téboly összekötő láncszeme gyanánt, habár, ismétlem, a költő ezt legfőleg csak sejtetni enged, és a téboly hirtelen fellépő jelenségét minden előidéző ok nélkül dobja a tragikumba.

Arany különben a Tetemre hívásban is a rögtön jelentkező tébolyt juttatja a hősnek, Abigélnek sorsul, ki a tragoedia bevégeződésével

Odakinn lefut a nyílt utca során,
Táncolni, dalolni se szégyel,
Dala vig: „Egyszer volt egy leány
Ki csak úgy játszott a legénynyel,
Mint macska szokott az egérrel.“

Nagyon szépek a látási és hallási érzéksalódások Bor vitézben is, a mely az igaz szerelem tragikuma. A hős csatában elesik, jegyese, midőn szigorú atyja máshoz akarja férjhez adni őt, elbujdosik, és szerelmében meghal. Ez képezi vázát a balladának mely a hatodik versszaktól kezdve az érzéksalódások körében mozog. A lány hallja szerelmesének szavát,

Jöttem érted,
Elesett hős, pusztá árnyék,

látja rég nem látott vonásait, érzi újra kezének szorítását, szívének dobbanását, látja maga előtt az erdők mélyében a kápolnát, hallja az éneket, mely áldást mond reá ki hallucinációjában az esküvés magasztos-

ságát is átéli. Áldozata lesz végül az érzéksalódásnak, miként a költő mondja:

Szép menyasszony színe halvány,
Halva lették a romok közt.

A tragoedia kifejlése ezen esetben ép úgy nem áll meg az orvosi kritika ítélőszéke előtt mint Abigél tébolya. Az érzéksalódások bármily intenzitással lépjenek is föl, az elmegyógyászat tanítása szerint egymagukban halálhoz nem vezethetnek. A költő messzeceapongó fantáziája, szellemének röpdelése juttat a hősnek olyan sorsot, a mely orvostanilag semikép sem indokolt.

Eddig csak az érzéksalódásokról szövegeztünk Arany balladáiban, lássuk most a káprázatok, az illuziókat. Tudjuk, hogy oly érzéki benyomásokból erednek azok, melyek a tudatot az érző folyamat kuforrására nézve tévedésbe ejtik. A három állomásnak megfelelőleg, a melyen az érzéki észrevevés leperog, az orvostudomány fizikális, fiziológikus és pszichikus illuziót különböztet meg. Az elsőnek kiindulási pontja a külső tér, melyen az ingerült áthalad, a második a felfogó központból és a harmadik magából az agykéregből veszi származását.

Az első csoportba tartozó illuziók igen számosak, és a mindennapi életben bőven találhatók. Mindenki ismeri például azon jelenséget, hogy vasuton utazva, a távirópóznák repülni látszanak, holott mi távoztunk azoktól. Az a sok optikai csalódás, mely a természetből ismeretes, szintén ide tartozik, például az a tünet, hogy fekete alapon minden fehér tárgy nagyobbak látszik, mint a milyen a valóságban.

A második csoportból felemlíthetjük a fülzugást és a szemkáprázást, melyekből az illuzió, ha a tiszta öntudat a helytelen ítéletet nem korrigálja, azt következteti, hogy lángban ég az agy, vagy bogarak csiripelnek a háztetőn.

A harmadik csoport illuziói rendszeren a figyelem hiányából, vagy az észrevétel hiányosságából erednek, és szintén igen számosak a közéletben. Látunk például

az égen olyan felhőt, mely óriási ház, vagy hajó alakját utánozza. Jobban szemügyre véve, már csak olyanak látjuk, mint rendesen. Megesett az is majdnem mindenkivel, hogy utcán ismerősét látja egy egész idegen emberben, meg is szólítja őt, és csak ekkor veszi észre tévedését. Ép ily hiányos észrevevésen alapszik, hogy utazás közben egy, messziről előtűnő fában annak a helynek tornyát látjuk, a hova utazunk, és csak közelebb érve, tehát jobb megfigyelés mellett látjuk be, hogy csalódtunk.

De jöhetnek létre illúziók olyképp is, hogy a hasonló tárgyak megkülönböztetésére szükséges tapasztalás még hiányzik, mint a gyermeknél, vagy már elveszett, mint az elmebetegnél. A kis gyermek minden férfinak atyját látja, az előhaladott butaságban szenvedő viszont minden követ összeszed, és féltékeny gonddal őriz, mert azt hiszi, hogy arany.

Az illúziók további sorsa ugyanaz, mint az érzécsalódásoké. Ködképek gyanánt elmosódnak, ha az öntudat belátja tévedését, vagy pedig rögzítettnek, és ekkor a cselekvésre ép oly befolyást gyakorolnak mint a hallucinációk.

Az illúziók a világirodalom költészetében igen gyakoriak, és rendszerint megrázó hatások előidézésére szolgálnak. A magyar költészet köréből csak a Siri hangot említem meg Erdélyitől, továbbá Vörösmarty egyik alakját, Ugodot, és Kisfaludy Zuárdját, mely az Erköny nyomdokain halad.

Arany János igen szépen mesteri vonásokkal festi az illúziót a Tengeri hántásban, midőn a mezőn alvó emberek azon elég gyakori káprázatát szövi be a balladába, hogy a magasban száguldó démonok zenéjét hallják, pedig csak a szellő zúgása az, semmi más. Illúziókat használ a Hidavatásban is, midőn az öngyilkosságra készülő ifjú a Duna csobogásában mindazon különböző koru és rangu embereket látja megjelenni és hallja szólani, a kik ép úgy végezték életüket, miként ő.

De a legszebb és minden tekintetben kimagasló példát V. Lászlóban adja, ki a történelem tanúsága szerint élte végeig ép úgy hallotta szerencsétlen áldozatának, Hunyady Lászlónak bilincs csörgését, mint a hogy IX. Károly gyötrődött a Szent Bertalan éj rémképeivel. Az illúziók a költemény páros versszakjaiban szerepelnek, míg a páratlan strófák tisztán elbeszélők. Az első illúzióban maga a király is belátja káprázatának helytelenségét, midőn ijedten, de egyuttal önmagát is megnyugtatta, így kiált föl:

Ki az? Mi az? — Vagy úgy!

Majd hallja a tömeg zúgását, pedig az az ég zörgeése volt, látja, a mint Hunyad fia a bilincset tépi le magáról, pedig Kanizsa és Rozgonyi menekülnek, és illúzióinak démona által üzetve, rettegéssel szól:

El, mig lehet, s szabad,
Cseh földön biztosabb.

Lepjelesebb és reánk nézve legtanulságosabb balladája Aranyak az Ágnes asszony, mert ennek tragikumában hajszálig pontos árnyalással folyik le előttünk a tébolyodottság körképe a kezdettől egész a végkifejlésig. Lélektanilag minden vonás igaz és találó e költeményben, a mely Lear királynak klasszikus megtébolyodásával állitható egy színvonalra. A tébolyodottság, paranoia, elsődlegesen fellépő ugynevezett hallucinatorius alakban, ésidült, egyszerű alakban jelentkezik Az elsőnek lényegét az érzécsalódások, ezekből fejlődő téveszmék, másodlagos hangulatváltozások, és a hallucinációk értelmében való cselekvés alkotják, míg a másik alaknál a téveszmék elsődlegesen lépnek föl. azokat a beteg logikailag egész rendszerré építi, a melynek befolyása alatt áll azután a másodlagos hangulatváltozás, és a tudatos cselekvés. Az első alakra, miként láttuk az Éjféli párbaj Bende vitéze szolgál például és hozzá csatolhatjuk a magyar irodalomból Csákot, Telegdit, és Tihamért, mint Vörösmarty-nak helyesen megalkotott téboly alakjait. A második

alakra pedig Ágnes asszonynál jellemzőbbet alig találunk a magyar irodalomban, legfőlebb Vörösmarty Csik Ferkőjét állíthatjuk vele párhuzamba.

A tiltott szerelem gyönyörei meggyilkoltatják Ágnes asszony férjét a szerető által, és a bűnös asszony első zavarában, már a téboly kezdetén, a patakhoz siet, hogy a vérfoltot kimossa lepedőjéből. A megfigyelve érzés képezi az elmekórtan szerint a téboly első tünetét, midőn a beteget mindenütt, minden tettében és gondolatában azon tudat kíséri, hogy vigyáznak reá, örködnek fölötte, még pedig, és ez a jellemző, ártani akaró szándékkal. Az egyén ilyenkor még csak sejtések között él, uralkodik önmagán, és csak a bizalmatlan, mindenkitől félő, gyanakvó magatartás a feltűnő.

Gyönyörűen festi Arany ezen kóros megfigyelve érzést, midőn a ballada hősével egész éjen át mosatja a lepedőt, és titkolózó hangon, mert már mindenkire gyanus szemmel néz, azt mondja a kérdezőknek:

Csitt te! Csitt te! Csibém vére
Keveré el a gyolcs leplet.

Ép ebből származik azon válasza is, melyet a férje után kérdezősködőknek ad:

Csillagom! hisz ott benn alszik,
Ne menjünk be, mert fölébred.

A tébolyodottság kórképe ezután a való életben és a balladában is mind jobban kidomborodik. A sejtelmek, a megfigyelve érzés helyébe ezek alapján határozott téveszme lép, és a mit eleinte csak gyanított az egyén, az most már meggyökereszik lelkében, attól szabadulni többé nem képes Ágnes asszony eleinte csak a megfigyelve érzés hatása alatt mossá véres leplét, hogy a bűnt, mely lelkéhez tapadt, elrejtse a világ szeme elől. De jön a hajdu, és börtönbe akarja kísérni őt. A sejtelen egyszerre valóvá vált, a gyanu, hogy megfigyelik őt, hogy vesztére törnek, egész teljében bizonyossá lesz, és nem ötletszerűen de a megfigyelve érzés természete-

tes következménye gyanánt a sejtelmek labirintjából kipattan a maradó téveszme.

Arany lélektani ismereteinek helyességét bizonyítja, hogy már a költemény harmadik szakában az előző sejtelmek és megfigyelve érzés helyébe azt a téveszmet állítja mely az egész balladán végig huzódik, és a melyet Ágnes asszony ezen szavakkal fejez ki a hívó hajdunak:

Jaj galambom! hogy mehetnék,
Mig e foltot ki nem mostam.

A téboly kórképét rendszerint egyes érzéksalódások is tartják, a melyek kisebb jellegű epizódok alakjában jelentkeznek, és a téveszmék által uralt téboly egyhangus ágát változatosabbá teszik. Ezen hallucinációk és iluziók Ágnes asszonyban is föltálalhatók, habár Arany nem írja le részletesen azokat, csak sejteti velünk azon mondással, hogy Ágnes asszonynak a börtönben „éje rémtől népes,” — és „rémek tánca van körülé.” Föl kell tételeznünk, hogy ez esetben is a látás és a hallás érzéksalódásai lebegtek a költő szeme előtt, legalább a kórtani észlelés ezek gyakoriságát tanítja, és Arany is ezekre terjeszkedik ki többi balladájában. A mit egyébiránt Arany ezen hallucinációkból elhallgatott, azt Zichy Mihály rajza pótolja, melylyel a balladák szellemét érinti. A rajzon a börtönbe zárt Ágnes asszony a fehér lepedő mellett megölt férjét látja maga előtt, hallja szeretőjének vádoló szavát, hallja a bíró szigorú ítéletét, és e torzult vonásokkal, rémületet kifejező arccal tekint érzéksalódásának alakjai felé.

A téboly kezdetén még egy jellemző tünetet ismer az elmekórtan, s ez a megtébolyodástól való félelem. Nagyon szépen fejezi ki ezt Arany, midőn a börtön sötétjébe egy parányi fénysugárt enged behatolni, és

Szegény Ágnes naphosszanta
Néz e kis világgal szembe.

A téboly félelme, a már kész elmebetegségtől való szabadulás vágya öszpontosul e fénysugárban, mert

Ha ez a kis fény nem volna,
Ugy gondolja, megőrülne.

Hasonlókép a kezdeti szakban merül föl elég gyakran még egy tünet, a melyre Arany szinte kiterjeszkedik, és a melyet helyes vonásokkal illeszt a tragoedia lefolyásába. Épen a tébolynál leggyakoribb ezen jelenség, a dissimulatio, melylyel a beteg minden módon elhitetni igyekszik környezetével, hogy teljesen ép elméjű és egyáltalán semmi baja sincsen. Ezen színlelést néha egész következetességgel viszik végig a betegek, habár a gyakorlott elneorvos csakhamar észreveszi a szándékolt félrevezetést, és a gondos titkolás dacára is föllebenti a tébolyodottság fátyolát. Legtöbbször arra irányul ezen dissimulatio, hogy az illető egyén a tébolyda, vagy a börtön falai közül ez által szabadulhasson, míg a tényleges bűnös épen ellenkezőleg az elmebetegség utánzása által igyekszik célját elérni. Ágnes asszony szinte dissimulál, midőn bírái előtt megjelenik, nem akar tébolyodottnak látszani, és szándékosan, de csak látszólag, úgy tesz mint az egészséges asszony,

Öltözetjét rendbe hozza,
Kendőjére fordít gondot,
Szöghaját is megsimitja,
Nehogy azt higgyék, — megbomlott.

A tébolyult egyén görcsösen ragaszkodik téveszméjéhez, melynek realitásában föltétlenül hisz. Minden más érdeken merényletet lát téveszméje ellen, a melyet föltékeny gonddal őriz mindenkitől. Ágnes asszony az ítélet kihirdetésekor szintén a tébolyodottak makacsságával ragaszkodik a kardinális tünetet képező téveszméhez, és erős meggyőződéssel mondja:

Mocsok esett lepedőmön,
Ki kell e vérfoltot vennem,
Jaj, ha e szenny ott maradna,
Hová kéne akkor lennem!

A tébolyodottság ezután kronikus alakba megy át, legfőlebb az érzéksalódások nyujtanak időnkint némi változatosságot. Ezen kronikus alakban azután a téveszméhez oly makacsul ragaszkodó beteg semmi mással nem gondol, semmi mást nem tesz, csak a messze multból maradt téveszme emlékeiből él, és a miért egész életén át harcolt a társadalmi rend és fölfogás ellen, annak foszlányait féltő gonddal őrizi. A perlekedő tébolyult egy megsárgult papírral, melyet talán az utcza porából vett föl, akarja igazságát megnyerni, a szerelmi téboly szánandó alakja pedig hiven megőrzi a levelet, melyet gróf kisasszony kezéből származtat, és a mely egy ujságlap foszlányánál nem egyéb. Ágnes asszony is a meggyökerezett, többé ki nem irtható téveszme rabja lesz, folyton mossa lepedőjét,

És ez így megy évről-évre,
Télen nyáron szünet nélkül,
Harmat arca hő napon ég,
Gyöngé térde fagyban kékül.

És nem adja föl a küzdelmet élte alkonyán sem,
a lepel vérfoltját még akkor is mossa, midőn

Ősze fordul a zilált haj,
Már nem holló, nem is ében,
Torz alaku ránc verődik
Szanaszét a sima képen.

Még egy balladája van Aranynek, a mely vonatkozásba hozható az orvostudománnyal, mert tragikumának alapját a pszichikus fertőzésből származó járványos idegbajok képezik. Az Ünneprontók megírásakor bizonyára azok a kóros járványok vezették Aranyt, a melyeket acheni és strassburgi tánc, nemkülönben tarantizmus néven ismer az orvostörténelem. A két első 1374-ben és 1418-ban lépett föl, és járvány alakjában százakat lepett meg egyszerre. Mai felfogásunk szerint nem volt egyéb, mint a chorea, a Vitus tánc, a mely különösen nevelőintézetekben még napjainkban is áttejedhet egyik egyénről a másikra. Az acheni járvány alkalmával mint-

egy 40–50 férfi és nő körbe állt, egymás kezét fogták, és örületes ugrálást vittek végbe órákon keresztül, míg a teljes kimerülés le nem győzte őket. A strassburgi járvány alatt már zenészek kísérték utcáról-utára a tömeget, és monoton hangú dallamokkal, melyeket legtöbbször dudából csaltak ki, szolgáltatták a tánc rytmusát. Nagyon természetes, hogy a járvány mindig nagyobb és nagyobb mérveket öltött, miért is Strassburg városa a szomszédos Szent Veit kápolnába vitette a táncolás valamennyi áldozatát, és ott vallásos szertartással gyógyította őket. A tarantizmus örületes tánc Olaszországban dühöngött chorea járvány volt a XV. században, és egy póknak, a tarantulának, csipéséből származtatták. Legtöbbször azonban semmi köze sem volt a póknak a bántalomhoz, hanem a nép suggerálta magának a csipést, és ennek hite hajtotta őt a táncolók csoportjába. A járvány áldozata kezdetben búskomor volt, kerüle az emberek társaságát, és minden iránt közönyössé vált. A zene hangjai, főleg a citera, sip és duda voltak képesek megtörni a testi és szellemi gátoltságot, melynek helyébe most a féktelen, és vad táncolás lépett.

Sauvages írja, hogy a járvány évenként föllépett, és a gyors rythmusu zene volt az egyedüli gyógyszer, mert köztudatba ment át, hogy a ki jól kitáncolta, kitombolta magát, az a következő évig teljesen egészséges marad. Egész falusi zenekarok képződtek, melyek községről községre kóboroltak, és a mai nap is fönmaradt tarantellát játszották szüntelen.

Az Ünneprontók meséje ezen vad táncolás körében mozog. Egy falu lakóainak szilaj mulatása a megelőző éjről pünkösdi ünnepére is átnyulik, és a dudás képében az ördög annyira megtáncoltatja őket, hogy valamennyien pokolba jutnak. Hagyjuk el a ballada végkifejlését, melyet a költői fantázia alkotott meg, s a mely szerint

Mint szél, ha forogva ragad port,
Ugy táncol el egy bösz harci zenére,

(Mondják, a pokol tüzes fenekére)
Az egész őrjöngő csoport.

De nézzük azon mozzanatok, melyeket Arany a járványos idegbetegségek ismeretével szőtt be balladá-jába. A zene monotonitását itt is, mint a strassburgi járvány alatt, a duda szolgáltatja, és a tánc mindkét esetben eleinte lassu, méléző, majd mindig gyorsabb rythmussal örületes kavargásba megy át. Nagyon találó e részben Arany mondása, hogy

Minden sark billeg a táncra,
Azután viderabb lesz, majd sebesebb,
A tánc is utána pörébb, hevesebb,
A mint kopog és szaporázza

Az örületes, már a kimerüléshez közeledő táncolásban

Lankadva leülne az is meg ez is,
Hivnák haza őket ebédjükhez is,
Nem, nem lehet, ugrani kell csak.

A végkimerülést pedig, mely azután a járvány áldozatait pihenésre kényszerítette, ezen sorokban találjuk meg:

A táncolók arcán vérkönyű hull,
De a láb még egyre bokázza vadul,
Viszi a tánc ördögi kedve.

Eltér azonban Arany a történeti tényektől abban, hogy a zenét nem gyógyszernek, sőt ellenkezőleg izgató hatásának tekinti, és isteni büntetésből sujtatja az ünneprontókat a táncolás dühével, holott a járvány áldozatai ép a zene által nyertek enyhülést, sokszor teljes gyógyulást.

A vallásos motivumot talán a strassburgi hatóság főnebb említett intézkedéséből alkotta meg Arany, mert a járvány betegek nem sülyedhettek föld alá, hanem igen sokan kimerülésben pusztultak el, vagy pedig dühöngésükben a Rajna hullámaiban lelték halálukat.

A táncdüh egyébként egyik népballadának is alap-

ját képezi, és Sári biróék Katája ennek esik áldozatul. Hűtlenül elhagyott kedvese folyton táncoltatja őt, még akkor is, midőn a lány kimerülten szól:

Eredj Csomor Dani!
Hadd menjek kihülni,
Nem fogok elmenni,
Vissza fogok jönni.
Szép karmazsin esizmám
Tele aludt vérrel,
Szép pár selyem ruhám
Testemre tapadva,
Tíz pár arany gyűrűm
Ujjomba dagadva.

A népköltészet azután halált juttat a táncolónak, Arany pedig pokolra vetteti.

Van még számos közérdekű tétele az elmebetegségeknek, de ezekre, minthogy a keretetet szolgáltató balladákba be nem illeszthetők, részletesen nem szándékozom kiterjeszkedni. A világirodalom költészetében különben nemcsak egyes tételek, hanem az egész elmebetegségek is rendszeresen tanulmányozható, mert a költészet, ha megrendítő hatást akar elérni, a lelki élet megzavart egyensúlyára, a kóros elmeműködésre fekteti a költemény súlypontját és mozgató elemét. Az emberi gyarlóságok és jellemeknek, az ép és kóros szellemi működésnek alapos ismerőjét, Schaksperet illeti meg e részben az elsőség. Művei a lelki élet különböző pházisainak ugyszólván tükröképét adják, és a különböző elmebetegségek már föltalálhatók, még pedig élethűen, egyes drámaiban. Timon például a hűdések elmezavarnak, a paralysis progressívának, — Falstaff az idült alkoholizmusnak, — Macbeth az eskóros elmezavarnak, — Jeanne d'Arc a hysteriának, — Ophelia a maniakális izgatottságnak, és Lear király a tébolyodottságnak klasszikus alakja, olyan mindegyik, a hogy azt az orvosi tudomány ismeri.

A tébolyodottságnak találó leírását adja Cervantes is Don Quijotében, a ki mindenütt képzelte Dulcineáját látja, és hallucinációk által üzetve minden áron bírni

akarja őt. Ez okból szerelmi téveszméjének hűen leírt hatása alatt még a szélmalommal is viaskodásba lép.

A magyar költészet jelesei közül szintén igen sokan adják hű képét a különböző elmebetegségeknek. Milyen szépen van például megírva Katona Bánk bánjában a női erény durva megsértése után fellépett búskomorság Melindánál. Petőfi phantastikus költeménye, az Örült, a paralysis progressívát akarja rajzolni egyes vonásokkal, melyek a nagyvárosi téveszméket, és a messze szökellő gondolatrohanást tüntetik elő.

A perlekedő téboly ismertetésére viszont igen alkalmas Kis József Ágota kisasszonya, a ki, midőn a szerelmesével közösen ültetett rózsát a Körös hullámai pusztulással fenyegetik, pörölni kezd a vármegyével, és követeli, hogy korlátozzák a sebes folyású viznek mindent elsöprő erejét. Képzelt igazában elégtételt nem nyervén, még a királyhoz is készül, midőn elborult elméjéhez vakság járul, és nem veszi észre, hogy a jólelkű szomszédok, csak hogy neki legyen igaza, a víztől beljebb ültették a rózsát.

Az ilyen perlekedő tébolyult tényleg végig apellál minden képzelhető fórumon, és minthogy igazságot sehol sem kap, szóval és röpiratokban támadja élte végéig a korrumpált igazságszolgáltatást. Jellem ő egyébiránt, hogy az ilyen perlekedő tébolyult saját ügyét a közérdekkel hozza összeköttetésbe, mert a romlott erkölcsiség ellen küzd, hogy a jogot és az igazságot diadalra juttassa.

Vörösmarty költészetéből Zenő a zavarodottságnak, a Két szomszédvár Enikője a melankóliának, Csák, Csik Ferke és a Kincskeresők Zágonya a tébolyodottságnak Csorna pedig a degenerációs elmezavarnak fejtegetésére szolgáltatóan igen alkalmas példákat. Ez az utóbbi alak különösen jellemző, és úgy látszik, Vörösmarty a való életből vitte át Csornát Zalán futásába.

Az ilyen elfajulási elmebetegségek rendszerint fiatal korban lép föl, és lényegében nem egyéb, mint fokozódása a terheltségi alapon létrejött azon tüneteknek, a melyek

a szellemi élet, főleg pedig a cselekvés terén az ép élet határait nagyon is túllépik. Legjellemzőbb sajátása a kényszer-cselekvés, melyet az ily egyén ellenállhatlanul, elemi erővel visz végbe, és utána a megelégedés jól eső érzése uralja lelkét. Talán világosabb lesz a dolog, ha a régi elmekórtan fölfogása szerint monomania névvel említjük ezen elfajulási tünetek összegét; a régiek ugyanis az elmének egyéb irányban való épségét tételezték föl, és gyilkolás, gyújtogatás, lopás manijáról szóltak. A pszichiátria mai álláspontja azonban mindezeket nem tekinti önálló kóralaknak, mert csakis részjelenségei azok az öröklés által terhelt szellemi működésnek. Az ilyen egyén a többé kevésbé kifejezett erkölcsi érzéstelenség, s a morális és etikai fogalmak hiányossága miatt minden oly cselekvésre képes, a mit ép elméjű ember helytelennek, jogtalanak ismer, ő maga azonban természetesnek talál.

Az üldöztetési téveszmék fejtegetésére a szentírás egyes alakjain kívül igen alkalmas Homerosznál Ajax, a ki saját kardjával lett öngyilkos, mert a fúriák kinozták őt. Oedepus, Orestes, Athamos, Alkmaeon és Bellephophon szintén jellemző példák gyanánt emlithetők. A tébolyodottság súlyos alakjainál nem ritkán egy különálló én lép a normális szellemi működés helyébe, és a téveszmék által létrehozott ezen új én kormányozza a testi és szellemi működéseket. Az állattá, lérfiből nővé való válás téveszméje tartozik e csoportba, a melynek egyes klaszikus képeit a mythológiában is föllelhetjük. Már Ovidius leírta Lykaon arkadiai királynak farkassá válását, és valószínű, hogy az utána Lykantropiának nevezett kóralak Arkadia őslakóinál meglehetősen gyakori volt. A farkassá válás téveszméje valószínűleg abban találta e népnél alapját, hogy a farkasok állandóan rettegésben tartották őt, és az így felcsigázott képzelődésből könnyen létrejehetett egyik-másik egyénnél, ha hajlamosítva volt reá, a normális szellemi működés felfüggesztése után a farkassá válás jelensége. Ebbe a csoportba vehetjük Prötusz király leányait is, kik a mythosz

szerint tehenekké váltak, és a hozzájuk mind nagyobb számban csatlakozó tirynti és argiriai nőkkel egész egy nagy tébolyodott testületet alkottak.

Mindezen adatokat egyébiránt csak annak megvilágítására hoztam föl a világirodalomból, hogy az elmekórtan minden tétele, annak minden tanítása tárgyalható a költészet keretében. De ez nem volt, mert nem is lehetett szándékomban, ép ezért e tekintetben csak iránypontokat kívántam felállítani. Célom egyedül az volt, hogy a lelki életnek csupán azon jelenségeit, az elmekórtannak csupán azon tanításait tárgyalom, még pedig részletesen, a melyek Arany János balladáiban megfelelő költői keretre találnak, és a melyek közérdeknél fogva egy felolvasó est figyelmes hallgatóságának igényeit kielégíteni képesek.

A köszönet szavával kezdettem felolvasásomat, avval is végezem. De ez a köszönet nem a Vörösmarty körnek szól többé, hanem a szives béketűrésért, a nem lankadó figyelemért önöket illeti igen tisztelt Hölgyeim és Uraim! És ha Arany János balladáin alapján a lelki világ ismeretlen utjain némi világosságot tudtam gyujtani, ha az elmekórtannak néhány tanítását sikerült megérthetővé tennem, — úgy munkám nem volt fölösleges, és én tökéletesen elértem célomat.

165784

